

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ
ХИЛЕНДАРСКИ”
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ**

Катедра „Българска литература и теория на литературата”

Ваня Георгиева Георгиева

**ЕКАТЕРИНА КАРАВЕЛОВА – ЛОРА КАРАВЕЛОВА:
КУЛТУРНОИСТОРИЧЕСКИЯТ СЮЖЕТ
„МАЙКИ – ДЪЩЕРИ” В БЪЛГАРСКИ КОНТЕКСТ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане на

образователната и научна степен „доктор”

Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1. Филология

Докторска програма: Българска литература (Българска
литература от Освобождението до края на Първата световна
война)

Научен ръководител: проф. д.ф.н. Инна Иванова Пелева

Пловдив

2015

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по българска литература и теория на литературата към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски” от 20.10.2015 г.

Дисертационният труд се състои от увод, седем глави, заключение и използвана литература. Общият му обем е 432 страници, от които 59 посочват използваната литература.

Научно жури:

проф. д.ф.н. Милена Кирова

проф. д.ф.н. Валери Стефанов

доц. д-р Катя Станева

доц. д-р Атанас Бучков

проф. д.ф.н. Инна Пелева

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на 14.12.2015 г. от 12:00 часа в часа в зала „Компас, ПУ „Паисий Хилендарски”, Ректорат.

Съдържание

Увод.....	4
Глава 1. Конструктивната метафора „майки – дъщери”. Механизми на четене	
1.1. Майки и дъщери. Локални наративи за женскостта и микро-истории.....	7
1.2. Би(бли)ографични наблюдения и превод на идеи. „Възпитание” във феминизма. Дъщерите на майката.....	8
Глава 2. Майки и дъщери. Собствен дискурс – собственост на дискурса	
2.1. Проблемът за матриарха. Традиция, идеология и катахреза.....	9
2.2. Литературата, историята, личността. Публичната биография и поколението като опит за (женска) литературна история.....	11
2.2.1. Понятието <i>поколение</i> – неясноти и неразбирателства.....	12
2.2.2. „Литературата, която я няма” и биографията, която я има. (Без)личните поколения и поколението на личностите.....	12
2.2.3. Неслученият канон, алтернативният канон. Неслучените поколения, алтернативните поколения.....	13
2.2.4. Поколението и феминистичната традиция. Времето и пространството на жените. Поколение и женски гений.....	14
Глава 3. „Майки и дъщери – отношението между трима”.....	15
Глава 4. Дъщерята Екатерина Каравелова. Майката Екатерина Каравелова	
4.1. Майчинството – незнание, желание, наказание. Биографии на (не)успеха.....	16
4.2. Екатерина Каравелова – дъщеря на много майки. Контексти на израстването.....	17
4.3. Екатерина и Петко Каравелови. Дискурс-обяснение.....	19
Глава 5. Лора Каравелова. Справяне с „Лора Каравелова”	
5.1. Лора Каравелова – лекуване от себе си. Реконструкции на детството.....	20
5.2. Референции към смъртта. Бащата, Майката, Любимият.....	21
Глава 6. Първите от своя вид	
6.1. Съсловни сили, индивидуални власти. „Неуловимото” родословие. Социални табути и творчески фрагменти.....	24
6.2. Дъщерята на „първата” – „първата от своя вид”.....	25
Глава 7. Повторение и събитие	
7.1. Яворов заради дъщерята.....	27
7.2. Властта на(д) майката.....	28
Заклучение.....	29
Цитирана в автореферата литература.....	29
Приноси на дисертационния труд.....	31
Публикации по дисертационния труд.....	32

Увод

Обект на настоящото проучване е културноисторически значимото в отношенията между майки и дъщери (отношения, които са едновременно семейно-битова даденост, среща между биология и „обществен договор“, психологическа събитийност, „основа“ на тип мислене върху традицията и т.н.). **Предмет** на изследването е една конкретизация на особения сюжет, осъществила се в български контекст: тези страници се опитват да реконструират и коментират обвързаността и случилото се между Екатерина Каравелова и Лора Каравелова. Дисертацията си поставя за **цел** да разбере нещо повече за историите им на реални личности – и на пишещи/желаещи да пишат жени; тя открива в точно тази биографична и социалноролева констелация „майка – дъщеря“ своеобразен подстъп към нов прочит на места от българската културна история.

Аналитичното разглеждане на поставения в заглавието на труда **проблем** наложи работа с разнородни и респектиращи като обем текстови корпуси, с трупани десетилетия (и практически почти необозрими) архиви, обгрижващи паметта на различни научни дисциплини и на различни методологически проекти. Заедно с това настоящият текст, търсещ собствения си разказ за „майките и дъщерите“, не само се озова под натиска на тежък свод от „наличности“. Той се изправи и пред рисковете, обусловени от специфични недостизи, от липси в българското хуманитаристко поле – до момента тук не е „валидизиран“ цялостен научен наратив-предходник, фиксиран върху отношенията между Екатерина и Лора Каравелови или върху друга матerno-дъщерна двойка, на който наратив тези страници да разчитат като на признат за стойностен от академичната общност образец. Вероятно предходници в разглеждането на проблемно-тематични казуси като занимаващия ме липсват и заради убеждението, че едно подобно „затъване в емпирията“ би могло най-вече да стимулира нездравото любопитство към подробностите от нечий частен живот.

Сред **задачите** на работата е и това – да се противопостави на щрихираната нагласа, дискредитираща определени изследователски избори. И да се разграничи от пренебрежението към биографичната реконструкция като културологичен и литературоведски инструмент, а също и да потвърди необходимостта от настойчиво филологическо внимание към мемоарното слово, винаги откриващо още един друг, различен поглед към цялостния културен живот в определена времева отсечка и към свръхлюбопитните микро-сюжети в темелите му.

Да се изгради убедителна концепция за продуктивното и деструктивното във връзката между двете кръвноблизки жени (Екатерина и Лора), да се мисли и върху написаното от тях през призмата на характерната им сдвоеност се оказва нелека задача също защото „майка” и „дъщеря” – вече от доста време насам – в рамките на добила авторитет теоретическа парадигма означават не толкова биологични, социални и психологически страни от нечии *личностни битиета*, а преди всичко *дискурсивни фигури*. При семантизацията на синтагмата „майки и дъщери” са сработили метафорични измествания, които са я превърнали в „свързано название” на определени позиции в езика и в историческата протяжност – позиции с граници и съдържания, постулирани от теоретичните построения на избрани феминизми.

Тоест изследването се озовава (малко или повече) в парадоксална ситуация. От една страна, то съзнава, че любопитствата му са поне донякъде предопределени от визии и твърдения на психоаналитичния феминизъм, какъвто е в средата на 1970-те (точно той проявява настойчив интерес към дъщерно-матерната проблематика и налага една от най-влиятелните тълкувателски стратегии спрямо нея), и от рефлексите върху споменатата тълкувателска доктрина, осъществени у нас през 90-те години на ХХ век. От друга страна, текстът се занимава със съвсем конкретен биографичен (и смислен в български културен ареал) матерно-дъщерен „казус”, а подобни „твърде тесни” избори, отправящи към проверими „истински истории”, определено не са сред предпочитаните от интерпретаторската практика-матрица. В работата снемането на специфичното напрежение се осъществява и чрез опита да се изясни защо в рамките на днешния хуманитаристки навик „майки – дъщери” отправя не към реално-биографични и генетично-поколенчески отношения между кръвно свързани жени, а работи най-вече като метафора в рамките на едни или други теоретически построения.

Откъм приоритетите на собствените си търсения Ю. Кръсева, Л. Иригаре, Е. Сиксу заявяват отношение към лингвистичните и текстуалните теории за *женското писане* (*écriture féminine*) като заемане на определени *позиции в езика*; *позицията на майката* и *позицията на дъщерята* са сред възможните легитимации (постигнати през словесността) на вид женска идентичност. С други думи, типологиите на женското (респективно майчинското и/или дъщерното) могат да се разглеждат като езиково форматирани. От гледна точка на подобна презумпция се оказва, че и смятаните за неизменни, „аисторични” майчински качества са *идеи* (стереотипи, конструирани от и чрез езика), които постепенно са се формирали и налагали с времето. „Любящата майка” например всъщност е изобретение на модерността; от своя страна този факт означава и че е възможно, защитимо едно разбиране за релацията „майки – дъщери”,

което тръгва от отричането на „естествената“ зависимост помежду им – и „инстинктът“ е нещо, което може да се „възпитава“. Своя визиия за механизмите на приучаване към определен тип „естественост“ между кръвноблизките лансират Симон дьо Бовоар, Лакан, Дерида, Елизабет Бадентер, (тези визиия са накратко представени още в увода на дисертацията). Принос към осъзнаването на пред-разсъдъчните наслоения в мисленето върху диадата „майки – дъщери“ имат и страници на Ю. Кръстева – според нея двата най-властни дискурса за майката, които е наложително да се преодолеят, са стереотипизиращата сакрализация на майчинството (свързана с жертвоприношението) и „природонаучната“ описателност, есенциализираща и банализираща образа на родителката. Може би след отместването на двата репрезентативни „навика“ ще получи шанс един по-адекватен, по-истинен дискурс, способен да разбира и конкретни *реални* майки? А дори и конкретни *реални* дъщери?

По времето, когато темата „майки – дъщери“ става особено актуална (третия етап в развитието на феминизма), чрез реинтерпретации на разказа за Деметра и Персефона започва да се сочи като перспектива на женското търсене (на себе си) и завръщането към *първичната слятост с майката отпреди езиковото похищение на жената от страна на патерналисткия дискурс* (утопичното на проекта е забелязано в работата). Феминистичната психоаналитична критика настоява, че дъщерите трябва да учредят-родят изображението на предхождащия ги *женски* опит, като създадат типология на майчините качества, от които да черпят ресурси за собственото си изразяване (т.е. „дъщерите трябва да родят майките си“). Очевидно е, че в подобен контекст втрещването в реална матерно-дъщерна двойка би се оказало проблематично продуктивно, доколкото би подчертало „без-изборността“, биологично и социално предопределеното в диадата – истинската майка ражда дъщеря си, истинската дъщеря не избира майка си.

Именно оттук тръгва изследователското усилие, отложено в страниците на дисертацията – те се опитват да обяснят и защо метафорите и митовете „побеждават“ конкретните имена и биографии. И настойчиво се интересуват, разбира се, точно от конкретните имена и биографии: от различните измерения (семеино-битови, психологически, интелектуални, публични, културнозначими) на връзката между Екатерина Карвеловелова и Лора Карвелова (след 18 септември 1912 г. – и Яворова). Като се стремят да зададат/мотивират собствената си гледна точка към една българска версия на културноисторическия сюжет „майки – дъщери“.

Глава 1. Конструктивната метафора „майки-дъщери”. Механизми на четене

1.1. Майки и дъщери. Локални наративи за женскостта и микро-истории

Отношенията „майки – дъщери” (могат да) са предмет за изучаване на социологията, културологията, психологията, психоанализата, литературната история, културната антропология. У нас шанс на загърбвания проблем – шанс да се превърне в забележим, посвоему стойностен за академичния изследовател – дава най-вече адаптирането на хуманитаристката среда към постановки на постмодернизма и на новия историзъм: те предполагат, най-общо казано, интелектуален ангажимент не към големите събития, а към периферните зони, малките неща, неважните случки и пр. Иначе речено, именно в днешния контекст „локалните наративи” за „майка и дъщерята”, изучаването на конкретна „затворена” женска диада могат да сбъднат полезен ход към (още едно) ново осмисляне на „докрай познатата” културна и социална история на определен период от съществуването на даден човешки колектив.

Представяният текст не би могъл „да отиграе” в детайли гледните точки към занимаващата го проблематика, обусловени от интерпретативните инструментариуми на всички изброени дисциплини. Той се опитва да открие своя тълкувателска похватност, през/чрез която да говори за диадата „майки – дъщери” и за начините, по които конкретните личностни битиета продуцират културно значими смисли. Предсказуемо, тази „своя похватност” трудът постига и използвайки ходове и решения, характерни, „нормални” за всяка от споменатите преди малко научни сфери. Работата отчита, освен това, и че собственият ѝ критически сюжет днес не би могъл да се разгърне, без да се вземат под внимание теоретическите предпочитания, методологическите презумпции на феминизма в България, какъвто е след 1989 г., а също така и на ред представител(к)и на западната феминистка мисъл, предхождаща родния опит в специфичното поле (особеностите на българската рецепция на феминизма би трябвало да се превърнат в обект на още ред академични проучвания).

Оптиките на изследването са моделирани – освен от всичко споменато до момента – и от напоследък засиления интерес на хуманитаристката ни към социологическия тип анализъм спрямо културните и литературните дадености.

Социологически ориентираната интерпретация на литературността по принцип черпи ресурс от „документирани факти”, „достовърни извори”, „произход и семеен кръг”, „психологически особености”, „образователни условия”, „обществено-културни фактори”... (Милчаков 2001: 9). И представянето на основните „персонажи” в настоящия текст е подчертано ангажирано с точно този вид „първичен материал”: дисертационният труд вижда Лора Каравелова като набор доловими в избори и

текстове „психологически особености” (многократно коментирани с една или друга мотивация), като тип интелектуални интереси, формирани от конкретни „образователни условия”, като индивидуалност, изградена наред сложни семейни отношения, като личностна стратегия за преработване на всекидневието в „естетическа практика.” (Вж. Русева 2001: 49). „Документалистките” подходи са предпочитани също при прочита на характера и делото на Екатерина Каравелова; майката и дъщерята са представени в релациите, разкриващи различни страни от личностите им. Като – трябва да се подчертае – особено важното усилие на тази реконструкция е тя да не се превърне в поредния „подстъп” към поредните разкази за именитите съпрузи на Екатерина и на Лора (единия държавник, другия – творец; типологическата разлика не е без значение). Трудът наистина удържа фокусираността си върху многообразните обмени между двете жени и показва отношенията им като уникална реализация на човешкия и културноисторическия сюжет „майки – дъщери” в български контекст.

1.2. Би(бли)ографични наблюдения и превод на идеи. „Възпитание” във феминизма. Дъщерите на майката

В тази част от дисертацията се обглеждат зони от библиографския архив, който гинопроблематиката е успяла да натрупа, и се стига до констатацията, че в собственонационалната академична среда (въпреки оценностяването на „локалните наративи” и на ровенето в прашните архиви) е налице недостиг на изследователско внимание към културната ни история като история и на „майките и дъщерите”.

Така или иначе обаче от 1990-те насам вече е формиран научен опит, който несъмнено обуславя и посоката на търсене на настоящия текст: не са малко публикуваните тук статии, студии, монографии, сборници, занимаващи се с женските движения у нас, със социално-психологическите и текстуалните профили на реални сънароднички, с традицията (липсваща или налична?) на женското словесно творчество в България, с историята, хабитуса и същността на женския (творящ и теоретизиращ) субект.

Подготвянето на българската публика за „собствени”, български „почерци” във феминизма предсказуемо тръгва от запознаване на местния читател с избрани преводни текстове. Той има възможност да осмисли *чуждата феминистка литературна критика* в контекста на знанията за модернизма, постмодернизма, деконструкцията, психоанализата, също настойчиво „преподавани” у нас след Падането на Стената. Покрай вълната от адаптирания, пренаписвания и преводи на западни феминистки текстове в България след 1989 г. бихме могли да решим, че тогава у нас за пореден път представата за (революционна) обнова приравнява въпросната обнова с вноса на идеи и

идеология. Българските пишещи жени се опитват да приспособят внесеното към собствената си дискурсивна реалност на източноевропейки (опитват се да се вживеят в ролята на дъщери на една традиция-майка). Кое то съвсем не означава, че „тамошното майчино” им се разкрива като постижим образец или пък като наистина помагачо в търсенето на „самата себе си”, когато си „тук”.

Във връзка и с тази посока на мислене в работата е отделено специално внимание на сборника „Майки и дъщери. Поколения и посоки в българския феминизъм” (1999) – първото нашенско издание, в което ред авторки разглеждат културни казуси през феминистки презумпции и разсъждават върху възможните избори на българката в контекста на западните и родните феминистки разноречия (разноречия, налични дори когато липсва феминистка традиция). В пространството на макротекста двойката *майка-дъщеря* е функционализирана като *конструктивна поколенческа метафора*; чрез специфичното ѝ семантизиране сборникът в края на краищата формулира проблеми, „по-големи” от „конкретната ситуация” на изданието: проблема за поколенческата наследимост (в случая мислена като последователност на различни етапи в търсенето на феминистка идентичност), за себеутвърждаването в различността (нещо, за което болшинството текстове в компилацията са повече загрижени)... и за синхронизацията между двете.

Обглеждайки напреженията между теоретическите модели, предпочитащи да боравят с метафори, и резултатите от собствените си занимания с това откъд метафорите, дисертацията стига до едно от ключовите си твърдения: систематичното запъване в опита да се мисли връзката между майка и дъщеря вероятно произтича и от несъотносимостта между реалисткото позоваване на биографични конкретики на кръвноблизки жени и въобразяването на *интелектуално женско родословие* по идейно-творчески принцип (точно то подчертано обича метафорите). Тази несъотносимост отваря тревоги относно верифицируемостта на определени феминистки визии; фактът, че в роден контекст (и не само в роден контекст) не се е сложил „ефикасен”, „силен” разказ за културно значима наследимост от реална майка към същинската, към собствената ѝ дъщеря, все така очаква изграждането на теоретическа парадигма, готова „да го понесе” и желаеща да го обяснява.

Глава 2. Майки и дъщери. Собствен дискурс-собственост на дискурса

2.1. Проблемът за матриарха. Традиция, идеология и катахреза

Българското феминистко писане поставя специален акцент върху „въпроса за матриарха” – за фигурата, която може да бъде разпозната като първа, начинателска в

едно интелектуално (а не „по кръв“) женско родословие, съставено върху принципа на идейно-творческата близост. Питанията около родоначалието в „историята на жените писателки“ са важни за този текст и защото неминуемо отправат изобщо към идеите за наследимост, приемственост, диалог между поколенията, а това, което силно интересува представяното научно повествование, е именно връзката (и тълкуванията ѝ) между две женски поколения,... само че „снети“ в личностите, в биографиите на конкретни майка и дъщеря.

У нас критическото и теоретизиращото говорене за „традиция на майките“ пробва да се наложи (вече се спомена) през 90-те. Така или иначе обаче и днес „традицията на майки и дъщери“ не е отразена в записите, които представят най-важното, репрезентабилното от националната ни култура. Тоест усилията по разархивирането на женското литературно и историческо наследство съвсем не гарантират приближаването му към „възловите места“ от описа на местната духовна продукция. Осъзнаването на проблема (на труднопроменимото в стереотипите за презентиране на „постижения“) води до фокусирането на ред критически изследвания (у нас след 1989-а) върху механизмите за изключване на жените от литературната история, върху принципите за договаряне на културни ценности, които принципи предрешават премълчаването или присвояването на „литературната майка“ в отделни национални литератури, разказите за които потвърждават патерналистичния ред. Но освен че анализира всичко онова „навън“ (в конструираната и доминирана от мъже социо-културна действителност), което блокира евентуалните повествования за жените творци, предаващи (като майки) и наследяващи (като дъщери) специфичен художествен опит, феминисткото писане би трябвало да осмисли и „вътрешните“ проблеми, затрудняващи начинанието „културна/литературна история на творещите жени“. Сред визираните проблеми би трябвало да се има предвид и този: в семплата общосподелима реалност майките раждат дъщерите, а мисленето върху неслучилата се женска литературна традиция стига, от своя страна, до постулата, че дъщерите трябва да родят майките (да ги открият, разпознаят, призоват, направят видими). Всъщност именно опитът двата реда (майките раждат дъщерите/дъщерите раждат майките) да бъдат срещнати, неконфликтно да бъдат съположени, продължава да генерира трудните, неубедителните места във феминисткото (ре)конструиране на женска културнозначима приемственост. Като току-що казаното не означава, че изключените от „преди-то“ творещи жени никога няма да получат реабилитация, че неприсъствието им в Списъка с важни имена е завинаги неминуемо. Все пак интересът към създаденото от тях е вече стабилизиран, а сънародничките писателки, художнички, музикантки днес

обитават среда, която се опитва да ги приучи и към това да не възприемат себе си – пак, отново – като „първите от своя вид”.

2.2. Литературата, историята, личността. Публичната биография и поколението като опит за (женска) литературна история

Дали жените, трудно допускани като индивидуалности до присъствие в записите на литературната история, имат повече шансове тя „да ги отрази”, ако бъдат представяни като част от „литературно поколение”? Дали колективните идентичности са „по-видими”, или ексцентриката на собствено-личните прояви е по-вероятно да те изведе до авторитетните наративи? Какъв да е женският ход към телеологичната литературна история – самостоятелен или групово-поколенчески? Впечатляваща женска биография, текстове, каквито „никой преди” не писал, конгломерат между двете или нещо свършено друго може да осигури попадане във високите места на културата?

„Да търсим „цели“ авторки на различното значи да играем по правилата на целостта, да конструираме нейните нормативни аспекти, да копнеем по матриарсите, жените-мъже; още един – чисто едипов – тип идентификация с патриарха-канон.” (Кирова 2002). В този смисъл, нима е вероятно „женските” поколения да не са решени като „подражание” на някаква вече установена мъжка норма за съсловно (и възрастово) обединение. И още: може ли „женски текст” да стане толкова важен за/според литературните историци, че да провокира и интерес спрямо създалата го, или винаги е обратното – реставраторите на културното минало непременно се оказват примамени от личната история на зрима-скандална жена и едва това ги кара да се запитат значими ли са (покрай всичко друго в живота ѝ) и нейните страници?

Културноисторическият сюжет „майки и дъщери” несъмнено отправя мисленето към матрицата на поколението, но често пъти жените, които би трябвало да изградят поле на наследственост, се самозаявяват в/чрез различността от „тази-предимене” и отношението се оказва сведено до име на структуроформираща потребност от творческа съпричастност. Така или иначе, литературната критика и историзиращите феномените на културата все още не са решили ред свои задачи около интерпретирането на културнозначимото в отношенията между пишещи (желаещи да пишат) жени-майки и жени-дъщери.

В тази своя част трудът разглежда някои аспекти на понятието *поколение* като ангажирано с производството на литературна история, а също и конкретни „поколенчески наративи” (функциониращи в западен и в български контекст), в които все пак присъстват и фигури на жени, дори на (припознаващи се като) майки и дъщери.

От една страна, цели се открояването на спецификите на групи, виждани като поколения с определени идейни нагласи, а от друга – осмисляне на особеното в биографичен план, което предопределя (или поне силно влияе върху) възможността конкретна личност да извоюва „сама по себе си” (или чрез особено сдвояване) свое място в литературноисторическата конструкция... Любопитно е дали мисленето чрез категорията „поколение” може да помогне (или напротив) за вписването на женски имена в българския литературноисторически разказ и дали едно подобно вписване в края на краищата няма да пре-потвърди Канона. Предсказуемо, важен въпрос в случая е и този: сработва ли *отношението майки-дъщери като поколенческа метафора* при подредбата на някакви групови идентичности в представянето на националния литературен процес.

2.2.1. Понятието *поколение* – неясноти и неразбирателства

У нас с тълкуване на *поколението* като понятие и реалност, през които може да се стигне до разбиране на литературни тенденции и процеси, са се ангажирали И. Шишманов, М. Арnaudов, П. Динев, Г. Цанев, П. Зарев, Д. Леков, Е. Михайловска, С. Попов, А. Вачева, И. Знеполски, П. Дойнов, Г. Гончарова и др. Работата представя някои от визиите на изброените учени относно поколението като актант в историята и коментира постановки, обвързани с понятието и лансирани от Дилтай, Манхайм, Нора. Подчертава се и неведнъж отбелязването от изследователите: творческата личност невинаги понася участие в някаква група. Мнозина не искат да бъдат описвани като „част от поколение”, дори и поколението да е дефинирано като „пространство на избор” („... „поколение” всъщност е колективистично понятие, чиято актуалност винаги е била проблематична в „царство на индивидуалности”, каквото е изкуството” – Спасов 2001: 9). Тоест поколенческото макетиране и на евентуалната женска литературна/културна история едва ли би я направило „по-валидна”, бъдеща повече доверие и повече идентификационни пориви.

В „епохата на биографиите” започва да става важно „естествено” ли са „загълхнали” някои конкретни творчески личности, или ги е задушил определен политически контекст, имал ли е полът (на писането им) значение за факта, че са изпаднали в периферията на паметта. С други думи, личностната биография днес отново функционира като ключ изобщо към видимостта – и към типа видимост, който се осигурява от литературната публичност, от литературната история.

2.2.2. „Литературата, която я няма” и биографията, която я има.

(Без)личните поколения и поколението на личностите

След драстичната и многоизмерна промяна от 1989 г. в български контекст е налице необходимост от обновяване, допълване, коригиране на „списъка имена”, с който борави културноисторическата реконструкция. От тази гледна точка усилието да бъдат отново чути, отново прочетени Екатерина и Лора Каравелови – така или иначе неприсъстващи в каноничния ред на представителните за страната творчески персони – се вписва в мащабна хуманитаристка тенденция на времето.

Вглеждането в незабелязвани („до момента”) автори и явления би помогнало за по-пълно, по-систематично знание относно литературния и общественно-политическия живот и би довело до повече взискателност спрямо „аксиомите” в мисленето върху националния литературен и културноградителски процес. Писането на женска литературна история (макар да е застрашено от тягата към възпроизвеждане на петрифицирани модели) би могло да промени разбирането на/за Канона, особено ако това писане успее да преодолее автоматизираните митологизаторства, тиковете на есенциализма и стереотипните представи за литературните „места”, които се полагат на жените. Обновителен потенциал за разбирането спрямо литературното „преди” биха могли да имат и ред „микротеме” (сред тях и „майки и дъщери”), с които феминисткият тип макетиране на билото по принцип работи. Трябва да се отбележи и че днес „поколениято” като инструмент за историзиране не носи много възможности за премодулиране на „даденото”, на „известното”: понятието всъщност не се „спогажда” с новия „възход на биографията”; то обобщава и типизира дори когато има предвид набор от конкретни имена; като че ли чрез него по-скоро литературните историци „подреждат” десетилетия и социокултурни епохи, които общественото съзнание възприема като неособено продуктивни – за добро или за зло персонализмът продължава да е функционалният тип организиране на паметта за миналото на литературата и на културата ни.

2.2.3. Неслученият канон, алтернативният канон. Неслучените поколения, алтернативните поколения

Отношението между майка и дъщеря (отвъд метафорите) предполага поколенческа биологична (но и друга) наследимост. От подобен тип „биографеме”, от подобна (евентуална) реална продължимост на някакъв вид личностен и културен опит литературната ни история не се е интересувала. Може би и защото (отнякъде насетне) „Времето на жените” (1979) на Ю. Кръстева налага модел за осмисляне на „поколение”, който обособява три етапа („поколения”) в развитието на *масово-колективисткия феминизъм*, т.е. не окуражава погледа към поколенческото, повече загрижен за конкретно-биографичното.

В „Жените и канонът: мярката, която не е една” (предговор към сборника „Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война”, 2009) М. Кирова поставя въпроса възможно ли е българският литературен канон да бъде променен и допълнен така, че пропуснатото „женско” (респективно матерно и дъщерно) в него да стане видимо с оглед на променената културна ситуация от началото на ХХІ век. Изследователката обмисля възможните подходи за ревизиране на представите относно местната литературноисторическа традиция, стратегиите за отваряне на концептуални полета, в които женските текстове биха могли да бъдат поместени. В същото време проектът „Неслученият канон”, макар и да е автентично ангажиран с намерението *да се провокира литературноисторическата традиция, да се разклати статуквото*, носи ясното съзнание, че то (статуквото) съвсем не е готово, съвсем не е съгласно на промени. (Вж. Велкова-Гайдаржиева 2014).

2.2.4. Поколение и феминистичната традиция. Времето и пространството на жените. Поколение и женски гений

В текста „Има ли женски гений” (2004) Ю. Кръстева се разграничава от масовиризацията феминизъм, имайки предвид изключителни текстове от областта на „хуманитаристиките”, които текстове са носители на „една оригинална креативност от страна на жените както в изживяването на тяхната сексуалност, така и в целия обхват на социалните практики – от политиката до литературата.” (Кръстева 2004: 130). Докато цел на описаните от нея етапи във феминисткото движение е освобождаването на групата на жените в нейната цялост, Кръстева вижда в реализирането на гения индивидуалния пробив на жената отвъд всяко времево-и-пространствено обусловено конципиране на обобщеното различие.

В „Майки и дъщери: житейски и интелектуални послания (разговор за шест поколения жени в майчиния род на писателката Вера Мутафчиева)” М. Карабелова се опитва да пресъздаде смисъла на „диалога” между женските поколения, „водещи” – и през писателката Вера Мутафчиева – до единствената ѝ внучка Вихра. (Карабелова 1999). Тъй като това е една от малкото истории, мислещи „в женски поколения” и без да загърбват единичното на изключителния женски талант, дисертацията ѝ обръща специално внимание. В обследвания казус се оказва, че компенсаторно между майката и пишещата ѝ наследница се настаняват образи от родовата им история, които ги помиряват. Те двете успяват да се срещнат в „общии” спомени за миналото, в завета на бащата. От шест поколения жени изпъкват фигурите на пишещата дъщеря... и на нейния известен баща (майка е съ-участник в тази важна връзка). Забавните истории около жените от рода са за вкъщи, за домашната радостна споделителност по повод

„миналото ни”; публичното констатира друга интонация на паметта – Професорът има дъщеря професор. Дъщеря, която пише. Културноисторическият сюжет „майки – дъщери” е прекъснат-продължен от трети – той е изключително значим заради (и във) трудността „те двете” сами да се справят с отношенията си.

Глава 3. „Майки и дъщери – отношението между трима”

Теоретизации-фикции гримират проблематични страни на матерно-дъщерните отношения и предлагат понякога магични разрешения на нерешими иначе ситуации: на ситуацияите, макетирани от свръхвзискателността, която неизменно стои между майка и дъщеря и решава отношенията им като обмен на деструктивна енергия, като неудържими в приемливото, ако липсва Третият – мъжът, внедряващ нормализиращата, полезната дистанция между „тях двете”. Може би връзката между майка и дъщеря продължава да е значещо неизучена и неизучавана, защото опознаването ѝ би ни изправило и пред неприятни факти, които оборват ред удобни и/или красиви модели за възприемане и представяне на действителността.

В трета глава на дисертацията са представени основните тези от непреведения на български текст „Mères-filles. Une relation à trois” (вж. Eliacheff, Heinich 2002; превода на книгата дължа на Ивайло Стоянов). Като разглеждат доминанти в поведението на различни типове жени (фикционални жени, чиито характерологии според авторките могат да реферират и към реални субекти), Елячев и Хайних обособяват две категории жени-майки – „повече майки, отколкото жени” и „повече жени, отколкото майки”. Това не са характери в смисъла на класическата психология и изследователките не претендират за всевалидност на класификацията. Но така или иначе защитават тезата за неспособността на жената да бъде нетравматична за дъщеря си майка.

В същността си предлаганата типология е изградена върху принципа на бинарното мислене, макар авторките да се опитват да направят и крачка встрани от него. Третата глава от книгата например, озаглавена „майки и/или/нито жени” (Eliacheff, Heinich 2002: 111-152), разказва за жени, които не спадат еднозначно към предходните два типа, а последователно преминават от едното възможно състояние към другото.

Елячев и Хайних настояват, че трябва да има *трети*, авторитетна инстанция, която да неутрализира саморазрушителните енергии, витаещи в заобикалящите истината фрази, разменяни между родителката и родената от нея. Трябва им фигура на мъж-медиатор в техните взаимоотношения – за да се осъществи максимално добра

връзка между майка и дъщеря, която връзка да не е застрашена от деградиране към някоя от патологиите на негавната зависимост между двете жени, *третият* в техните отношения не трябва да бъде изключван, заместван или пренебрегван.

Книгата „Майки и дъщери – отношението между трима“ отстоява няколко хипотези: релацията „майка – дъщеря“ е особена и не бива да се свежда до подобие на други познати сдвоявания от семеен тип; предоверяването на вече съществуващи теории може да доведе изучаващия дъщерно-матерните сюжетики до неприятни грешки. И ако злополучията при анализа на фикции са явни, то осмислянето на културната история (и специфичната културна продуктивност) на отношението се оказва едва ли не непостижимо. Все пак почти неоспоримо изглежда становището, че двойката „майка – дъщеря“ неминуемо генерира сложен идентичностен проблем за съучастващите в нея субекти, който е почти напълно неизучен. *Третият* е възможност за оздравяване-спасяване на диадата,... но защо (дори когато той уж е налице) между майката и дъщерята често се настаняват чувството за вина, смущението и ненавистта – това вероятно ще си остане въпрос без категоричен отговор.

Глава 4. Дъщерята Екатерина Каравелова. Майката Екатерина Каравелова

4.1. Майчинството – незнание, желание, наказание. Биографии на (не)успеха

Поемайки рисковете от срещата с „неприятни факти“, дисертацията осъществява внимателна биографична реконструкция на отношенията между Екатерина Каравелова и Лора Каравелова. Този вид реконструкция в границите на текста се мисли като културологичен и литературоведски инструмент за постигане на различен разказ относно културния живот през определен времеви отрязък, а и относно интерпретативните навици за репрезентирането му. Търсейки именно различния разказ, представяният труд обръща специално внимание на мемоарното и на епистоларното слово – тези типове писане изявяват особено ярко аспекти от отношенията между двете кръвнороблики жени. Споменният наратив, дневниковият запис, писмото са благодатен обект на изследване (заради лично авторепрезентативното и авторефлексивното в тях) и когато се цели възстановка на не-публичната история на индивида (доколкото тя изобщо съществува). Запознаването – през споменатите дискурсивни модуси – с детството и с годините на израстване на Екатерина например в края на краищата подпомага разбирането на някои от мотивациите на решенията ѝ като възрастна. Понеже детството е онова там и тогава, в което се градят и идентичността, и способността за възприемане на света; то е и пространството на всички емоционални

травми (убеждение с дълга традиция), които в зрялост се проявяват в симптоми, в различни видове „отклоняващи се” поведения.

Да бъдеш семейство с другия не произтича единствено от взаимообвързаността чрез кръв-и-памет, а е (в рамките на Новото време) последица и от сложен етически, икономически и идеологически проект. Не всеки иска и може да удовлетвори очакванията (изискванията) да изпитва любов към „очевидно” най-своите му. Несъмнено ако някой е принуден да дели жизнена територия с друг (наречен семейство), към когото не може да изпита поне известна симпатия, този някой ще бъде обречен на душевен дискомфорт...

Качествата, които притежава госпожа Каравелова, като че ли би трябвало да ѝ донесат доволство и щастлив живот в личен план, но не става така. Семейното ѝ битие е изпълнено с „изпитания, пред които човек немее и е неспособен да разбере от где идат, как са заслужени.” (Матеев 1929: 69). Възможно ли е да са безпричинни бедите, които застигат вискокоавторитетната дама, защо толкова много нещастия връхлитат един морално безукорен човек, какъвто е (според всички) Екатерина Каравелова? В опита си да бъде добра майка (според възгледите си) Екатерина преживява „разочарование”. С всичко останало, което ѝ е важно, тя успява да се справи. Не и с това да разбира Лора и Виола. „Несполуката”, „неудовлетворението”, „провалът” ѝ е с момичетата. Най-слабите ѝ комуникативни места (въпреки полиглотизма) са в дома, най-големите удари получава отвътре, откъм невъзможността за пълноценна връзка на любов-и-съпричастие със собствените ѝ наследнички. Колкото и големи да са заслугите на Екатерина Каравелова за решаването на редица наболели обществени въпроси – и именно защото са големи – винаги в биографията ѝ се мярва „мотивът” за недостатъчно доброто ѝ майчинство. Тази, която има власт върху решенията на най-авторитетните управници, няма контрол над съдбите на дъщерите си – така и в някаква степен следва да бъде...

Дали тя не ги е тласнала да бягат от нея по грешни пътища? Зачатъкът на сложните отношения между Екатерина Каравелова и Лора (също между майката и Виола) вероятно може да се разпознае още в онези моменти от биографията на Екатерина, които предхождат времето на майчинството ѝ, „влизането” ѝ в дълга и в правата на родителка.

4.2. Екатерина Каравелова – дъщеря на много майки. Контексти на израстването

Кои/какви са важните за самата Екатерина семейни структури-образци, кои/какви са сърдечните родства, моделирали емоционалността ѝ, представите ѝ за

близост и дом? Връщането към предисторията на собственото ѝ майчинство е необходимо за осмислянето на онези психични особености, на онези нагласи и стратегии на частното съществуване, които ще пред-решат взаимоотношенията с дъщерите ѝ. Много от изследователите на Екатерина Каравелова изтъкват, че тя усвоява няколко езика като „майчини“. Това се дължи до голяма степен на общуването ѝ с ред жени, които в процедурите по индивидуализацията си нарича и възприема като майки – собствената ѝ родителка Стоянка, леля ѝ Киряки, Mutter Аугуста, Елисавета Андреевна, майка Ирина Славейкова. Като малка Екатерина вижда отношения в рода си, утвърждаващи *матриархатното*. У нея се създават и специфични очаквания за женска реализация, възможна като придобиване на мощен глас, на публична власт – власт, която да се упражнява извън ограничения кръг на семейството. Родителството-като-избор често е символична реабилитация на пропуснатото – винаги с някой друг, който не е собствен потомък.

Лора, за разлика от Екатерина, не среща в живота си „съюзничеството“, подкрепата на майчински настроени жени. Не усеща „съюзничество“ и подкрепа и откъм собствената си майка. Девојката изплаква дъщерната си самотност и особено силно преживява липсата на родителката си, когато за пръв път (не по свое желание) е отделена от нея. Пътят от дълбоката привързаност през трудността-словоборство в отношенията им до пълната невъзможност за комуникация е мъчителен – за Лора и двамата ѝ родители са свръхобразец; тя ги възвеличава и обича до преклонение, вярва, че превъзхождат в благоразумието, енергичността и смелостта си всички свои съвременници.

„Екатерина Каравелова живо се намесва в съдбата на дъщеря си: еднъж с предупрежденията и съветите на майка-другарка и майка-доброжелателка, друг път – с родителската власт, а често и с безогледното противодействие на политически силната жена. По този начин тя е искала да направлява стрелката в жизнения път на Лора.“ (Кремен 1970: 338). „По този начин“ направляваната стрелка посочва смъртта. Майката е, която задава „маршрута“ с онзи край. Избягва се тази отблъскващо-плашеща мисъл да бъде изказвана и дискутирана – че Лора е жертва на „една майка, която е, струва ми се, най-много виновна пред Бога и хората, за нейната трагична съдба.“ (Строгов 1914: 2).

Ако се доверим на думите на Лора, драмата ѝ започва да зрее някъде в нейните невръстни години, в оттогава заседналите на гърлото думи, в лъжата заради очаквания-желания, които вярва, че са *и* нейни, в незнанието коя е в действителност и в знанието, че никой няма да я чуе, ако се открие. Раната ѝ (смъртоносната) не е (или поне не е

само) от Яворов. Той не може (може би и не иска) да събере и пре-подреди развалините, не умее да я обича с лекуващата забрава на любовно споделеното настояще, с която да се надмогне билото.

Детството на Лора – то е онова неизказано там и тогава, което би могло да проумее някои от сложните обрати, довели до всеизвестния финал.

4.3. Екатерина и Петко Каравелови. Дискурс-обяснение

Резките промени в обществено-политически план моделират профила на Екатерина и Петко Каравелови и като родители – последиците от верността на съпрузите спрямо определени публични каузи ще бъдат понасяни-плащани *и* от децата. Екстремните (наподобяващи романови ходове) житейски перипетии, които малките преживяват заедно с възрастните, формират характерни психически особености у момичетата; кръвно-биографичната принадлежност – да бъдеш част от точно това-такова семейство – неминуемо предопределя противоречиви себеусети, възел от чувства (дълг, респект, високо самомнение, възискателност към самата себе си... и умора от всичко това, и желание „да го няма”), които двете сестри ще се опитват да разплитат, докато се живи.

Често любовното преживяване тласка обичащия да се върне към крехкото състояние-език, което помни борбата за надмощие между родител и дете. Казано по друг начин, всяка (хетеросексуална) любовна история разиграва сюжети за власт и подчинение, чиято матрица са опознатите в дома на детството семейни връзки и отношения. Всичко във възрастния човек може да рухне (и неговата възрастност също), ако любовта му в зрялост и отвъд рожденото семейство *нак* се окаже поредица от изисквания, пространство, където „висока позиция” се заема *само* чрез подвизи и заслуги. Така се преповтаря сценарият на любовта с условия: „ще те обичам, ако...”.

В някакъв смисъл на Лора *това* ѝ се случва – един скептичен към обичта ѝ любим я отблъсква, след като е преживяла и неодобрението на една скептична към обичта ѝ майка. Не че младата жена не се опитва „да вземе властта” (например да изиграе ролята на „майката” в двубоя с любимия, в когото открива типологически прилики с родителката си; „А устните и долната част на лицето е тъй детска, щото наистина те чувствам мой син...”, казва му Лора – Найденова-Стоилова, съств. 1983: 253-254). Но от майка си тя знае и че детето съвсем не е просто радост, просто подчинение – „... Ти, наистина, си един „вамфир” и майка ми имаше право да те нарече тъй неотдавна” (Найденова-Стоилова, съств. 1983: 253-254), пише Лора на Яворов. Този странен образ – майка-и-дете-вамфир – всъщност по някакъв начин носи в себе си историята, в която тя разпознава и не иска да разпознае себе си и своето. Една майка

има дете и (трябва да) го обича, защото е дете и нейно дете, но също знае – и му казва – че е вампир. За да знае и то, че е виновно, че е лошо... и се храни с нея. Обичаш по начина, по който обичаш, понеже така са те обичали. Или понеже по точно този начин не са ти дали обич.

Глава 5. Лора Каравелова. Справяне с „Лора Каравелова”

5.1. Лора Каравелова – лекуване от себе си. Реконструкции на детството

Реконструкцията на детството и израстването на Лора – логично – пробва да стигне до онова неизказано „някогашно”, което е предрекло пътя, довел до фаталния изстрел. Насилствено зададени посоки, преднамерено конструирани светове, пресечени от недобри енергии, водят до онзи демонстративен жест с отказа от живота. Най-често обясняват смъртта на Лора откъм фразата ѝ, отправена към Яворов, която гласи: „Ще купя любовта ти на всяка цена”. Но „връщането на лентата” доста по-назад ще предопредели друг поглед към екстремния избор – била е готова на всичко, за да смаже родителката си под угризението, че не е обичала детето си. Лориният край, тоест, би могъл да се прочете не само през пределното на хетероеротичната любов-в-смъртта, а и като епилог на онова по-особено семейно, към което младата жена насочва огромна енергия през целия си живот – отношенията с майка ѝ. Изстрелът може да е и последен изблик на волята да накаже най-близката, най-своята на света, да разчисти сметките на/с/с семейната си история. Ако помислим това, нима няма да помръдне превърналата се в клише представа за онези митологизирани събития от 1913 г., нима няма обновителен потенциал в опита да поговорим – този път – не за „трагедията на Поета”, а за „трагедията на майката и дъщерята”.

Лора особено очевидно се стреми към себе-възпитание, което да я превърне в удовлетворителната дъщеря – опитва се да усвои много от ръководните житейски принципи на Екатерина. Добри деца са тези, които подражават на родителите си – патриархалната култура насажда поколенческа вина у всички, които не могат да възпроизведат наследствата (морални принципи, ценностни нагласи и пр.) на предходниците. Лора и майка ѝ си разменят епистоларни страници, в които младото момиче се опитва да отреагира загубата на бащата чрез полагаането му в езика на идеално-въображаемото. Субектното му присъствие между майка и дъщеря решава важни аспекти от отношенията им, особено чрез функционализирането на „вината към името му”.

Писмата, които Лора изпраща на майка си от август 1903 г. до септември 1904 г., са от пансиона, помещаващ се във френската столица. През следващата учебна година

дъщерята продължава образованието си в белгийския град Анверс, където е преместено седалището на пансиона – става дума за периода от септември 1904 г. до август 1905 г., когато Лора се завръща в София. Дисертацията се спира по-подробно на кореспонденцията между майката и дъщерята от този период, понеже визираните писма представляват опит да се свържат разкъсаните (от пространството) връзки, като в същото време при анализа на епистоларните текстове се отчита, че те не са точно и само непосредствено излияние на вътрешни (при това автентични) преживявания. В писмовния текст думата няма как да изпревари мисълта; писмата са (най-често) „изчислени”, с неслучайни двусмислия, отправящи и към един неназован, но наличен за диалогизиращите съзнания референт.

Ситуацията, в която попада Лора при пристигането си в Париж, сякаш е сходна с преживяното от майка ѝ преди две десетилетия. И двете напускат родния дом, и двете губят рано бащите си, и двете заживяват в непозната дотогава страна, учат езици и литература, усвояват чужда култура. И двете прекарват няколко години далече от майките си. Но Екатерина живее във високоуважаван аристократичен дом, има прислуга, учи в елитна прогресивна гимназия, обича отглеждащата я жена като своя майка. А дъщерята се оказва в обстановка на обскурантизъм и религиозна антикултурна демагогия. Тя не се чувства близка с някоя от сестрите, не усеща майчин тип опора; по собственото ѝ определение е размятана като „парцал”, несправедливо изоставена в ужасно обиден „див пансион”. Какво ли в действителност е мислила за думите на дъщеря си свръхвзискателната родителка, толкова безупречна във всичките си действия, че кара младата да изживява себе си само и единствено като провал, когато се съпоставя с Нея.

Лора опитва множество начини да влезе в комуникация с майка си, като избира теми, които могат да ги свържат – общите им усилия за постигане на промяна в дъщерята, опората на религията, занятията на ума, пътя на сърцето, литературните интереси, актуалните новини, проблемите в партията, недоволството от младежта и какво ли още не. И все ѝ се струва, че не успява да стигне до Екатерина. Как ли майката вижда нещата? „Лолето днес ще си дойде! Дано, Боже, оправдае отчасти поне надеждите ми!“ (Дренкова, съств. 1984: 132). Оказва се, че надеждите им – на всяка от тях двете относно другата – трудно могат да бъдат оправдани.

5.2. Референции към смъртта. Бащата, Майката, Любимият

Има точка в отношенията между майката и дъщерята, отвъд която неразбирателствата им не могат да се потушат, да се представят за друго. Чашата, която се е пълнила години наред, прелива след онова прекомерно вмешателство, след онова

насилие, което Лора не успява да види като „грижа” за нея самата. Чашата с „житейска горчилка” са ѝ поднесли „... все близки, все доброжелающии...”, пише Лора на Яворов. „И когато аз неволно се мръща – лошата, неблагодарната съм аз. Аз ги права да страдат – аз! Грехът ми е там, че мога да се самоопомня, че и доброжелателите, и завещаното добро ме отвръщават. Това е грехът пред майка ми и пред тези около нея. Какво да права, зная ли аз.” (Найденова, съств. 1935: 46). Писмото е от 17.03.1912 г. и споделя недоволствата на Лора, че разводът ѝ се протака само поради желанието на майка ѝ. Младата жена е разстроена от нередното, лъжливото в отношенията между езика и действителността – наричат я неблагодарна след всички усилия да се отблагодари, „доброжелатели” се казват тези, които я тровят. А майка ѝ, години наред център на света ѝ, безспорен авторитет и пример за подражание, вече е далечна и ѝ внушава дълбока несигурност. Има нещо накуцващо и заекващо при едно такова проглеждане за реалността от страна на субекта, който дълго (и от любов) е играл с представата за себе си. От какво и защо се самоопомня Лора (с греховна вина и тревога), от чие наследство се отвращава, защо е изумена, че заявяването на себе си се тълкува като неблагодарност? Кога и защо се случва така, че доброжелателността и епистолярната търпимост между майка и дъщеря се изчерпват, а на тяхно място идват съвсем други чувства и езикът окончателно спира да работи за взаимното разбиране?

Всичко започва още преди Лора да се завърне у дома. Постепенно дъщерята, която се е показвала хрисима и добра, престава да изглежда точно и наистина такава – притворството ѝ дотяга (дотяга ѝ желанията ѝ да са единствено функция от желанията на другия), фалшивостта я уморява и отегчава (подценената интелигентност вдига бунт), представяното за „добро” я отблъсква. Същата тази (или не съвсем същата) дъщеря започва да чисти речта си от фразите на лицемерното примирение и се осмелява да изрече истината за себе си. Какво обуславя промяната?

В текста си „Лора Каравелова. Психоналитичен портрет на една дама” (2009) Албена Стамболова говори за три символични за Лора фигури с огромно значение за вътрешните ѝ преживявания. Става дума за образите на бащата, майката и любимия, като майчиното в тази интериорност се разглежда не толкова през отношенията с Екатерина Каравелова (психоанализата, както вече стана дума, по принцип рядко се занимава с конкретни връзки между майка и дъщеря), колкото през идентификацията на майчината фигура с образа на Божията матер. Стамболова все пак проследява как майката систематично провежда проекта си за дъщеря – от пълния контрол над мисленето и живеенето на момичето до пълния разрыв. Първоначално Лора идеализира и майка си, но чрез общуването с нея не може да реконструира загубените отношения с

баща си, отбелязва Стамболова. (Защо обаче двете стигат до такова абсолютно, безизходно взаимно неразбиране е въпрос, на който все така няма лесни (и достатъчни) отговори.) А понеже личността по принцип плете сложен низ от замествания на нещо вече преживяно в първото си семейство, бихме могли и да помислим, че едва ли е щяло да има Яворов за Лора, ако в някакъв неин фантазъм той не би могъл да изиграе баща ѝ – всъщност целият проблем на Лора се затваря в семейството, а актьорите на „външния мизансцен“ на живота ѝ като че ли са лесно заменими (ще рече, че и друг поет с национална кауза, с млада муза и влечение към смъртта би свършил работа).

Яворов с наслада е разправял на Лора как и кога ще се убие (насред драмата на психосоциалната си недоосъщественост) – на сцената, между две *пиеси* пред незадоволената от словото му публика, способна да се задоволи само с велик отвъдтекстуален спектакъл. Лора би се убила, за да получи разбиране от майка си, *драмата* ѝ е в абсолютната неспособност да изкаже себе си пред онази жена, да я убеди, че заради нея и отказа ѝ да я обича-и-разбира е стигнала (тя, дъщерята) предела на страданието. Отнякъде насетне Лора вече не може да хитрува с представата за себе си, не може да придобива майчината обич чрез заслуги – усилието вече-веднъж и пак е претърпяло провал. Нейните собствени решения, белязани с дълбока несигурност и страх заради липсата на благословия откъм по-възрастната, са осмени с убийствен сарказъм от страна на родителката. Ето защо Лора иска да я накаже чрез смърт-опомняне, да я пробуди със смърт-разкриваща-вината-на-майката (нефункционалните им речи и мълчания отнякъде насетне нямат смисъл, не казват и не могат нищо). След всичко, което е направила за доволството на майка си, Лора се чувства съсипана и иска да поправи несправедливостта на отхвърлянето: „Ти щеше да се убиваш в промежутька на две пиеси”, пише Лора на Яворов, „аз бих се убила само за да я накажа, да я смажа под тежестта на едно угризение. Само тогава тя би разбрала много неща. Колко ми е тежко, ако знаеш.” (Найденова-Стоилова, съств. 1983: 264). „Да я накажа”, „да я смажа” – поредният неуспешен Лорин проект: майката никога не влиза в поведенческия и в словесния сценарий на угризението. Според нея Яворов е убил Лора и това е; не само слово е насочил срещу нея, но и пистолет. Тя, майката, не чувства вина – тя е предупредила дъщеря си, че елементарният човек зад популярния поет рано или късно ще бъде детрониран (ще се самодетронира?) от висотата на идеалните Лорини представи.

Когато узнава за смъртта на дъщеря си, Екатерина записва в дневника си: „Чувствам се разбита. Не зная за кого плаче сърцето ми: за Лора, която изчезна преди време в разцвета на младостта си, или за *оная*, която и каквато тя *можеше* да бъде.

Бедно, бедно дете.“ (Дренкова, съств. 1984: 168). Ако майката страда повече за „оная, която и каквато [дъщерята] *можеше* да бъде”, а не за погубената си рожба такава, каквато е била, може би наистина именно Екатерина – такава, каквато е – е *първата*, заради която Лора пожелава-извиква смъртта.

Глава 6. Първите от своя вид

6.1. Съсловни сили, индивидуални власти. „Неуловимото” родословие.

Социални табути и творчески фрагменти

Вероятно като част от трагедията между майка и дъщеря можем да гледаме и факта, че макар Екатерина и Лора да пишат, писането не ги свързва в „наследствена линия”. Майката – когато пише за публика – пише „като мъж”, дъщерята пише най-вече за да изрази неприемането на майчиното.

Чрез словесни и жестови верификации (нейни и откъм околните) на „мъжествеността” ѝ, чрез обвързването на разказа за нея с реториката на подвига, Екатерина Каравелова се превръща в личност-прецедент – според логиката на традиционната тукашна историография, която няма как да понесе подобна фигура на жена, ако не я изравни с мъж. От друга страна, в рамките на епохата ѝ името на Е. Каравелова е символ на добрата матерна грижа (като тип обществена роля, не в плана на частното); за много нейни възпитанички тя е „майка-вдъхновителка на българската жена общественица.” (Пеева 1940: 25). Все пак госпожа Каравелова не успява да откърми-отхрани втора от своя вид – „войнствена” жена (но с „опасени” матерински атрибути), която да има авторитет, без да се възприема като мъжкарана (или „сбъркано”, „смесено” същество), заслужаваща(о) присмех.

Е. Каравелова продължава работата на книжовниците от Възраждането, като заедно с това, грижейки се за обновата на педагогическия дискурс, се стреми да утвърди модерния проект, но без да има елитаристка културна амбиция. Не е случайно, че цялото ѝ творчество (разкази, стихотворения, фейлетони) е поучително, обслужващо патриотичния дълг, демонстриращо чувството за нравствена отговорност на авторката. Творческият импулс за създаването на тези текстове не идва из потребността от „чисто“ творческо удоволствие – обществената задача, общественият проблем са тези, които диктуват на перото. „Патосът е дидактичен, просветителски. Изцяло липсва елемент на игра, на удовлетворен художествен инстинкт, на импровизаторска поетична нагласа.” (Кирова 1990: 37).

Фейлетоните на Каравелова остават почти безпрецедентни в литературната ни история – Екатерина за пореден път се оказва „първа от своя вид”, но и „последна”; по-

късните женски публични гласове ще залагат на други формати за пропагандиране на идеи. Пишейки, Екатерина защитава и себе си, и семейството си, и „политическото семейство”, към което чувства принадлежност. В някакъв смисъл „враговете” (на фамилията и на партията, чийто деятел е) я създават като автор.

Дали е възможно да „простроим” история, в която една жена ситуира себе си не като „първа от своя вид”, а като дъщеря на друга пишеца жена. Например на родната си майка – щом и двете създават текстове. Защо при Екатерина и Лора не се получава такава приемственост – достатъчно обяснение ли е обяснението, че те обживяват две различни „епохи” в обществено формираното мислене върху човешкото?

Лора наследява-повтаря много неща от майка си – „много от принципите на Екатерина Каравелова стават ръководни за Лора и тя ги следва в своя път напред” (Найденова-Стоилова 1986: 279), „Лора, красавица на София, е своенравна и упорита като майка си” (Василев 2000: 57), „Мнозина виждаха у Лора майка ѝ в своите млади години” (Кремен 1970: 371). Двете несъмнено си приличат. Но текстовете им не „работят” с един и същи речник, нагласите и потребностите, които ги пораждат, не са с една и съща природа.

Екатерина Каравелова се утвърждава като автор без менторско напътствие.

А Лора, по начин различен от майчиния, също се оказва „първа от своя вид”.

6.2. Дъщерята на „първата” – „първата от своя вид”

Без ярки изобретателства Лора успява да случи в определен текстови формат образ на женскостта, черти от който по-късно осигуряват на лирически изписалата ги Багряна присъствие в образцовия списък. Но вероятно именно заради Багряна писмата на Лора (отнякъде насетне) се четат като ословесяващи „вътрешната противоречивост на жената” („плът и призрак лек” по Яворов, „мегера и дева” по Багряна), нейния „бунт”.

За белязаното от патриархални наследства въображение идеята за „женски” канон се свързва с представата за матриарх-начало и „Ако има в българската литература фигура, която най-плътено се приближава до западното понятие *матриарх*, това е безспорно е Багряна.” (Кирова 2002). Но ако се изкушим да мислим за Лора като за пред-Багряна – заради „съвпадението” на изписания от нея автопортрет с андростереотипа за типичния женски „интериор” – изпреварваща с десетилетие това, което се оказва път-и-вход към патриархалния канон, значи ли това, че Лора би могла да се нарече „матриарх”, жена, която открива пътя към онова, което има да идва. Канонът обаче отказва да чете Багряна през идентификацията майка-и-дъщеря (вероятно и защото самата Багряна „не се опитва да намери своите предшественички в реално

предшестващите я български поетеси” – Николчина 2002: 21); отказва и на Лора място в подобен културноисторически сюжет, за да я внедри в мита на Яворов.

Признаването на Екатерина за *първа* също е проблематично – тя не отговаря на пигмалиновските очаквания за женско писане, защото утвърждава свой интелектуален проект, като чрез превод на идеи се опитва да синхронизира родното с европейското литературно развитие и полага първи женски редове в жанрове, които до тогава в български контекст са били абсолютно недостъпни за жени. От определена гледна точка „пунктове” от този неин проект предсказват търсения на „Мисъл”. От друга страна обаче Екатерина Каравелова толерира „публицистичното” в литературата, пряката ѝ обвързаност с действителността на политиката (в модернистичната парадигма изкуството трябва да отхвърля именно политическата *тенденциозност*, изобщо всяка отвъд-естетическа ангажираност). По пътя към „изчистването” на изкуството от влиянието на „дребното” в живота, към „по-висшата действителност” първо „се прогонва” политиката. В „Нашите литературни списания” (1895) д-р Кръстев пише, че дотогава изявилите се родни белетристи вместо да „пораснат” до универсализация на духовните ценности „смалиха се, вдребниха се и се обърнаха на фейлетонисти и в хроникьори на скандални истории и на лични дрызги и неблагоразположения, а новите са още нови, и едвам сега растат.” (Кръстев 1895: 242). Екатерина избира за свой жанр именно политическия фейлетон, тематизиращ отношенията ѝ с политическия противник...

И Екатерина, и Лора се оказват в близост до творческия център на Парнас, но и двете, макар по различни причини, остават встрани от него. За майката Каравелова вече стана дума как и защо. Любопитно е да се вгледаме и в социалното битие на някои от Лорините текстове – на тези, които са достигнали до публика, и на другите, останали без ход към тогавашния четящ човек, но така или иначе откликващи на някаква културна и (най-често) биографично „своя” ситуация. От една страна, Лора полага в писането си проблема за майчино-дъщерните (семеино-„коренните”) отношения, от друга, предлага романтическо „решение” на любовната „тя-и-той” история, като отхвърля съобразяването с „обективното” в живота. В по-голямата си част текстовете на Лора Каравелова трудно могат да се премелят през познатите литературни жанрове, но дори когато творчеството ѝ е било помествано в някой белетристичен жанр, то е оставало встрани от изследователския интерес към нея като пишеца/желаеща да пише жена.

Зад сюжетите на Лора несъмнено прозира проблематиката на отношенията майки-дъщери, конфликтът между „старата” и „младата”, завещаното и пожеланото, дома и пътя, ограничеността и свободата.

Глава 7. Повторение и събитие

7.1. Яворов заради дъщерята.

В българската култура отношенията между Яворов и Лора имат особен статут на непрестанно обновявани заради новите и нови интерпретаторски визии спрямо тях. Десетилетия наред историци, литературоведи, юристи, криминолози и хора с най-различни професионални профили предлагат своя оптика към събитията, които ги обвързват – него, Поета, и нея, Жената – в споделен мит. Постоянното му преговаряне е натрупало наистина *огромен* тълкувателски архив. В границите му битува и литературнокритическият дискурс, привилегирован (от разни обстоятелства) да показва фигурата на Лора в определена светлина, който е толкова предпочитан, че неминуемо буди и желанието да се спори с него.

В характерни обвързаности с визирания привилегирован критически дискурс е и тълкувателски избор, който би обяснявал станалото между Яворов и Лора като финал на една семейна трагедия – трагедия между майка и дъщеря – започнала в дома на Каравелови. Ганка Найденова-Стоилова е използвала възможността за подобен разказ (след нея – и други), но нейната версия търпи доуточнения и допълнения, които ще променят картината, нарисувана от племенницата на поета.

Последните страници от работата се връщат към „отекването”, „снемането” на отношенията между майката и дъщерята в тезата на Екатерина Каравелова за гибелта на Лора като причинена от Яворов. Тази теза е артикулирана от майката едва през 30-те години на ХХ век. Дотогава Екатерина не говори за случилото се. Не се оправдава, не го обвинява – него, съпруга, за когото вярва, че е убиец. Но очевидно речитативите покрай двадесетгодишнината от смъртта на Яворов с нещо са я подразнили и тя оставя на хартия „показанията си” срещу поета. Гласът ѝ обаче заглъхва сред всички останали; акцентът на полемиките, предизвикали последната ѝ дума, се измества и никой не пита защо майката на Лора проговаря тогава и само за да каже, че ще замлъкне.

През 1980-те един властен, идеологически съобразен с конюнктурата дискурс успява „да ѝ го върне” (разчиствайки собствени сметки), като обвини Екатерина за смъртта на Яворов. Според тази реконструкция Екатерина е казала каквото трябва и на

когого трябва, за да бъде така притиснат и изгормозен Яворов, та да посегне на себе си, смазан от опозоряването (съдебното потвърждаване на невиността му се бави и бави; то идва след смъртта му). Разбира се, в разните епизоди от развитието на сюжета писмата на Лора са отново и отново употребявани съобразно целите и „изискванията” на „доказващите”.

7.2. Властта на(д) майката

Именно 1980-те години предлагат интересен екскурс към постановката за големия социален двубой между поет и властова инстанция. Говоренето на 80-те „по въпроса“ напомня разискванията от 30-те само доколкото отново фигурата на Е. Карavelова провокира избухването на дебата. През по-късното десетилетие той е подчертано белязан от идеологическите и обществено-политически предразсъдъци на социалистическата епоха. И определено измества фокуса и от културноисторическия сюжет „майки – дъщери”, и от – дори от нея – любовната история, за да може да изкаже нещото, което му е важно.

През 80-те „епизодът” с предполагаемото убийство на Лора е най-вече повод да се изтъкне бруталността на буржоазно-капиталистическата действителност, „унищожаваша” най-добрите хора на нацията, които класово-партийната културна доктрина по-късно яростно защитава.

Много често текстът от даден период казва повече за времето, в което се е появил, отколкото за онова, което би трябвало да „възкресява” със своята интерпретативна версия за него. В рамките на социалистическото живееие коментирацията културното минало език (конгломерат между лозунгите на „класово-партийния подход“ и „литературоведски допустимото“ за епохата) изговаря *необходимите* на собственото си настояще ценности. Участниците в частично реконструираната в дисертацията полемика най-често изразяват подчертано идеологизирано отношение към определени фигури от миналото, превръщайки разказите за тях в илюстрации на властващия политически мотивиран образ на света. Налагат се псевдообективни мнения, претендиращи, че стъпват на изрядна фактология и „правилна” идеология, че вместо „сензационното“ сочат в някогашните събития „същината“, „истинските“ причини и следствия. Така или иначе обаче и припомнената дискусия от 80-те на ХХ век е част от културната ни история – епизод е от митологизирането на Яворовата фигура. Която – до днес и въпреки всичко – тук не може да бъде мислена извън обвързаността ѝ с лицето и съдбата на Лора Карavelова. Но, оказва се, и без съобразяване (някакъв вид съобразяване) с думите на майка ѝ Екатерина.

Заклучение

Чрез реконструкцията на отношенията между Екатерина Каравелова и Лора Каравелова изследването потърси знание и разбиране както за конкретния, единичния (но и типологически значим) женски опит да се присъства в публичността (и в частност – в литературната публичност), каквато е у нас след 1878 г., така и за явления и тенденции изобщо в българската културна история от посочения период, а също и за социо-културните и психологическите измерения на сложната връзка между кръвно (и не само кръвно) най-близките жени от едно семейство.

Заповедта да се почитат бащата и майката е в средата на декалога – на най-важната конструкция-инструкция, обгрижваща удържането на човешкия свят в правилна позиция спрямо божественото. Почит към детето? Дали няма защо да се изисква изрично, защото се разбира от само себе си, че му я дължат, или почитта към него просто не е нужна, нелепица е?

В цивилизацията, към която принадлежим, да не почиташ „немилющата онази“, която ти е дала живот, винаги ще те натоварва с вина. Никое дете не може да се отплати на „дарителите“ си за дара на живота – може само да даде живот на нови хора, на чиято благодарност да се надява. Но има деца-и-възрастни, които отказват получения дар, отказват живота. Без благодарност. Останалите, издържалите в света, *трябва* да почитат фигурите, които въплъщават устойчивостта на ценните човешки качества, приемствеността и способността за благодарност – *трябва* да почитат своите родители (или тези, които са избрали – по идейно и творческо родство – за заместници на реалната майка, на реалния баща).

Как и защо разказваме историите, в които „*трябва*“ не е сработило – и този въпрос е стоял пред дисертационния текст. Отговор обаче (един от възможните) ще му търсят други, предстоящи да се появят страници.

Вече написаното (току-що представеното) е далече от амбицията да постулира еднозначна визия за отношенията между Екатерина Каравелова и Лора Каравелова. Но пък се надява все пак да е отворило възможността за изграждането на по-различна представа – отвъд вече говорените и помислените – относно случилото се между двете кръвноблизки жени.

И в същото време е наясно поне за част от възможностите, които останаха неоползотворени, а и за това колко много още има да се чете, да се мисли и да се казва.

Цитирана в автореферата литература:

- Василев 2000:** Василев, Йорд. Разпъната между обществен и семеен дълг. Екатерина Каравелова – гражданка и страдалица. // Йорд. Василев. *Женски силуети*. София: ТИХ – ИВЕЛ, 2000, 50–59.
- Велкова-Гайдаржиева 2014:** Велкова-Гайдаржиева, А. *Възможен ли е женски литературен канон?* // Електронно списание LiterNet, № 12 (181), 26.12.2014. <http://litenet.bg/publish2/avelkova/zhenski-kanon.htm>
- Дренкова, съств. 1984:** *Като антична трагедия. Съдбата на Екатерина Каравелова и нейното семейство в писма, дневници, фотографии*. Съств. Ф. Дренкова. София: Наука и изкуство, 1984.
- Карабелова 1999:** Карабелова, М. Майки и дъщери: житейски и интелектуални послания (разговор за шест поколения жени в майчиния род на писателката Вера Мутафчиева). // *Майки и дъщери. Поколения и посоки в българския феминизъм*. Съств. Р. Мухарска. София: ПОЛИС, 1999, 106–124.
- Кирова 1990:** Кирова, М. С разум и съвест (Екатерина Каравелова). // *Литературна мисъл*, 1990, № 4, 22–40.
- Кирова 2002:** Кирова, М. Бедата на „матриарха“: жените и канонът в литературата. М. Кирова. // М. Кирова. *Критика на прелома*, Велико Търново: ПАН-ВТ, 2002. Словото. <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=109&WorkID=5569&Level=1>
- Кремен 1970:** Кремен, М. *Романът на Яворов. Част първа*. София: Български писател, 1970.
- Кръстев 1895:** Кръстев, Кр. Нашите литературни списания. „Българска сбирка“. // *Мисъл*, 1895, №2, 240–246. http://bgmodernism.com/Misul_g_5_1895_kn_2
- Кръстева 2004:** Кръстева, Ю. Има ли женски гений? // *Лекции и слова (1996–2003)*. Т. 1., София: НБУ, 2004, 129–142.
- Матеев 1929:** Матеев, П. Госпожа Екатерина Каравелова. // *Екатерина Каравелова: 1878–1928. Юбилеен сборник*. София: Държ. Печ, 1929, 68–69.
- Милчаков 2001:** Милчаков, Я. *Социология на литературата, език и политика*. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2001.
- Найденова, съств. 1935:** *Лора до Яворов. Писма*. Съств. Г. Найденова. София: Хемус, 1935.
- Найденова-Стоилова, съств. 1983:** *Лора-Яворов. Писма и документи*. Съств. Г. Найденова-Стоилова. София: Народна младеж, 1983.
- Николчина 2002:** Николчина, М. *Родена от главата. Фабули и сюжети в женската литературна история*. София: Сема РИИ, 2002.
- Пеева 1940:** Пеева, Е. Екатерина Петко Каравелова. // *Млада българка*, 1940, № 1, 24–25.
- Русева 2001:** Русева, В. *Генеалогия на българската модерност. Яворов*. Велико Търново: Абагар, 2001.
- Спасов 2001:** Спасов, Р. Приемственост или утопии. // *Литературен вестник*, XI, № 5, 7–13.02.2001, 9–10.

Строгов 1914: Строгов [Ив. Димитров]. Българката и българската поезия. // *Народни права*, XXIV, № 43, 22.02.1914, 1–2.

Eliacheff, Heinich 2002: Eliacheff, C., Heinich, N. *Mères-filles. Une relation à trois*. Albin Michel S.A., 2002.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. В български контекст дисертацията е първият опит да се изгради цялостен научен наратив, ангажиран с различни аспекти на проблематиката „майки – дъщери“.

2. Текстът обобщава основни постановки на феминистката теория и критика, отнасящи се до отношенията между майки и дъщери (а и изобщо до женски роли, избори, идентичностни и творчески проблеми) и коментира важни моменти от историята на рецепцията на феминизма в България, както и постижения на собственонационалните феминистки интерпретаторски практики.

3. Отчитайки, че вече създадена се и респектираща теоретическа традиция работи със синтагмата „майки и дъщери“ най-вече като с метафора (тази метафора визира определени позиции в езика и в историческата протяжност), трудът отстоява избора си да изследва *реални казуси* при мисленето върху релацията „майка – дъщеря“, да се фокусира върху конкретните имена и биографии. Подобен избор води и до възможността „теорията да бъде питана“, да се проблематизират удобни аксиоми, да се отчлени утопийното във феминисткия разказ за женската традиция.

4. Трудът реконструира отношенията между Екатерина Каравелова и Лора Каравелова, историите им на реални личности и на пишещи жени, като търси знание и разбиране както за конкретния, единичния (но и типологически значим) женски опит да се присъства в публичността (и в частност – в литературната публичност), каквато е у нас след 1878 г., така и за явления и тенденции изобщо в българската културна история от посочения период, а също и за социо-културните и психологическите измерения на сложната връзка между кръвно (и не само кръвно) най-близките жени от едно семейство.

5. Текстовете на Екатерина Каравелова и Лора Каравелова за пръв път са прочетени през призмата на майчино-дъщерните отношения.

6. Дисертацията оспорва критическия навик Лориният край да се мисли през пределното на хетероеротичната любов-в-смъртта и настоява, че този край е епилог на онова по-особено семейно, към което младата жена насочва огромна енергия през целия си живот – отношенията с майка ѝ.

7. Изследването предлага нов поглед и към Яворовата фигура – като проявител на конфликта между майка и дъщеря, като „несполучливия трети” в отношенията им, като „реалистки” разбран от по-възрастната Каравелова и „романтически” въобразяван от по-младата.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Георгиева 2012: Георгиева, В. „Хартията всичко търпи” или реваншът на мастилото над (не)написаните истории на привидността. Първото издание на писмата на Лора Каравелова. // *Паисиеви четения*. НТПУ, Т. 50, № 1, Сб. Г, 2012, 368–377. http://science.slovo.uni-plovdiv.net/documents/931150/0/2012_IV.pdf/54ea5b24-4439-4734-ac1e-70eb6862f38b

Георгиева 2013: Георгиева, В. Повторение и събитие. Сто години от смъртта на Лора Каравелова. // *Паисиеви четения*. НТПУ, Т. 51, № 1, Сб. В, 2013, 283–291. http://science.slovo.uni-plovdiv.net/documents/931150/0/2013_III.pdf/76995adb-5cce-40c7-b452-29a34d7d4c3c

Георгиева 2014а: Георгиева, В. „Нейният”/ „нашият” Яворов. Как, какво и от кого е правилно да се говори за Лора и Яворов? // *Международен филологически форум за студенти и докторанти*. СУ „Св. Климент Охридски”, 13–16 ноември 2014 г.

Георгиева 2014б: Георгиева, В. Превод, пример, педагогика – Екатерина Каравелова и образованието. // *Паисиеви четения*. Национална конференция с международно участие. ПУ „Паисий Хилендарски”, 24–25 октомври 2014 г.

Георгиева 2015: Георгиева, В. Майки и дъщери. Деметра, Персефона и похищението на сюжета. // *Научният Еверест – мечта или реалност*. Съств. М. Костова-Панайотова. София: Авангард Прима, 2015, 123–127. (Сборник от Националната конференция за докторанти с международно участие на ЮЗУ „Неофит Рилски“ в рамките на проект „Докторантски филологически център“, 30–31 март 2015 г.)